

ПОДВІЙНІСТЬ ЯК СВІТОГЛЯДНО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ПРИНЦИП

Статтю присвячено філософсько-антропологічним аспектам подвійності й дуалізму в людському бутті.

Ключові слова: подвійність, дуалізм, симетрія й асиметрія, перетворені форми, бінарна опозиція.

Уявлення про подвійну структуру світобудови є, напевно, одним з найбільш очевидних положень. Приміром, уві сні ми перетворюємося на учасників сюжетно побудованих історій, а тому кожне сновидіння демонструє своєрідне роздвоєння – нашу проекцію в інший світ. Так само, феномен «дежа в'ю» (фран. *deja vu* – вже бачене) говорить нам про подвоєння сприйняття у нашій психіці, що не обов'язково пов'язується з її розладами. У наявності подвійності можна так само легко переконатися, кинувши погляд на морфологію власного тіла. Адже парність органів віддавна вражала людину, а дослідження функціональної асиметрії головного мозку, де обидві півкулі націлюються на перехресні ділянки тіла, взагалі стало фундаментальним відкриттям, розкриваючи відношення інтуїтивно-емоційної (права півкуля) та дискурсивно-розсудкової (ліва півкуля) складових мислення.

Справді, за зовнішньою будовою людина має дзеркально симетричну форму. Тому принцип симетрії-асиметрії активно застосовується у вивченні проблем формоутворення, психології, соціології. Визначення симетрії (відповідність, гармонія, однорідність) й асиметрії (безлад, невідповідність, непропорційність), засновані не тільки на переліку властивостей, а й зв'язку між ними. Симетрія – це категорія, що позначає процес існування та становлення тотожних моментів за певних умов і відносин між різноманітними станами явищ світу, натомість асиметрія – демонструє відмінності й протилежності всередині єдності та цілісності. Щодо останньої категорії, можна зафіксувати безліч позначень, хоча б праворукість і ліворукість, позаяк руки нерівноправні за точністю й швидкістю рухів, що здійснюються в різних напрямках. Ті самі особливості поширюються й на деякі інші органи [3].

Функціональна асиметрія півкуль головного мозку була відкрита ще в XIX ст., але лишень у середині XX ст. нейрофізіологія та нейросеміотика виявили, що цей феномен, імовірно, створює в людській діяльності принцип доповнюваності, фундаментальність якого усвідомлювали

як фізики (Н. Бор), так і семіотики (Ю. Лотман), і котрий дозволяє застосовувати його при описі картини світу, користуючись бінарними опозиціями.

Бінарна структура опису передбачає розподіл на позитивне/негативне, гріховне/святе та низку інших можливих зіставлень. Утім подібна система світосприймання враховує ще одну особливість: зло, приміром, може набувати вигляду переломного, необхідного та відлікового моменту, від якого починається рух до добра, тобто воно стає останнім щаблем випробування світу. Відтак, бінарна модель здатна переростати в тринарну, що включає не тільки дві протилежні позиції, а й таку, що не має однозначного забарвлення попередніх двох, хоч і характеризується ознакою існування. Отже, можна говорити про своєрідну полісистемність, механізм якої залежить щонайменше від двох систем (наприклад, сакральна і профанна або раціональна й міфологічна), котрі утворюють проміжні рівні [11, с. 3–36]. Але до цього ми ще повернемося...

Наразі важливо наголосити, що подвійність належить до тих архетипів культури, які раз по раз виринають у міфологічних, релігійних і філософських прозріннях. Дійсно, прадавнє людство віддавна зачаровувалося магічною символікою чисел, користуючись ними для виявлення буттєвих закономірностей, і, звісно, не вдовольнялося лише фігурами парності. Єдине Платона й Плотина, християнська Трійця, чотири пори року, сім днів тижня тощо – вся ця серйозна та невибаглива числова символіка наділялася надзвичайними прикметами. Та, [либонь], жодне з цих чисел упродовж тривалого часу не збуджувало стількох непокоєнь, насторог і противень, не склало таких парадоксальних ситуацій, як двійка (Бог і диявол, день та ніч, твердь і вода, небосхил і безодня, рай та пекло). Вона позначала антитезу: війна та примирення, збалансована рівновага, ризик і порятунк, віддаленість і зближення, поділ і синтез, взаємну залежність та ін. Щоправда двійка набула не тільки негативного забарвлення. Вона завжди була в

міфології знаком підсилення. Тому подвійність не витримує млявості й хитання: кожного, хто виявляє розгубленість у лабіринті роздвоєності, вона засаджує в анекдотичне становище Буриданового віслюка, котрий нерішуче заляк між рівновіддаленими від нього копицями сіна, будучи приреченим на голодну смерть, бо так і не наміслився впритул підійти до якоїсь із них.

Та пригадаймо собі, як Данте, пройшовши життєвий шлях до половини, заблукав у примарному лісі й змушений був шукати вихід зі свого безпорадного стану, звернувшись до пекельного споду буття. Він наважився на неймовірний крок, який дозволено поійменувати «методом альтернативи». Його досвід показав, що подвійність – то не проста крайність двох позицій; вона передбачає якусь потенційно-проміжну або перехідну сферу, дозволяючи сягнути якісно нового рівня.

Значить, відношення між людиною та світом влаштовані на кшталт дзеркального відображення, а не за принципом безпосереднього копіювання явищ і процесів із незначною їх видозміною [15, с. 501]. Натомість пильне вдивляння в обличчя Всесвіту дає змогу помічати речі, що мають спонукальну дію щодо людського буття. Отже, людина не бачить свого безпосереднього віддзеркалення в світі, як замилюваний власним відбиттям у воді Нарцис. Вселенське дзеркало природи відтворює різноманітні символічні зображення, що спізнаються як інші виміри буття, в яких людина оцінює себе з перспектив можливого.

Тому європейська амбівалентна свідомість як атрибут будь-якого вдумливого розмислу не тождна психічним розладам, приміром шизофренії, коли ми маємо справу з роздвоєнням особи, подвійною орієнтацією, галюцинаціями, одночасним життям у реальному й фантастичному світах тощо [2, с. 210]. Феномен бінарного архетипу зарано було б охрестити фатальним, позаяк він зостається наріжною домінантою глибокої рефлексії та ознакою діалогового мислення, що вдається не лише до самоаналізу, а проникає в духовне осереддя особистості, пробуджуючи міркування про підґрунтя моральності чи естетичних спочувань, або ж обертається ревізіями інтелектуально-провокаційного дискурсу (шизоаналіз) [20].

Виявляється, що подвійність увиразнюється цілою низкою понять. Дуалізм, діада, дихотомія, дилема, бінаризм, протилежність, полярність – ось той незначний перелік, який визнає лиш окрему двозначність ситуації. Парність, двійня, двоякість, здвоєння, двійчатка, двоїстість – це тільки деципи того, що мовлення фіксує у своєму словотвірному відлунні. Вживання схожих слів ніби напружує мову, подовжує ланцюг її

плетива, в якому несила поставити крапку. Модуси думки підшуковують новіші підходи розгляду, подвоюючи явища (внутрішнє-зовнішнє; причина-наслідок) та риторично-лінгвістичні конструкції їх опису (по-перше... по-друге; з одного боку... з іншого).

Можливо, подібні речі спонукають до певних узагальнень. До речі, в осередку Московсько-Тартуської семіотичної школи розроблялися проблеми, що стосувалися запитів на кшталт: наскільки принципи структуралізму поширюються не тільки на дослідження мови (структурна лінгвістика) чи поетики, але й на інші галузі вивчення духовних настанов людства, для прикладу, архаїчних (міфологія), та взагалі, таких як соціальні структури, і не тільки давні, а й сучасні.

З'ясовується, що системи двоїстих протиставлень були відомі ще на ранніх стадіях людства: чоловіче-жіноче начала; праве-ліве; червоне (біле)-чорне; поділ племені на дві екзогамні половини, лише між членами яких можливі шлюби, аби запобігти інцесту; вшанування і страх перед народженням близнюків як утіленням рівноваги парних протилежностей, відсутність яких вимагала подекуди бодай фіктивного встановлення їх культу. Зокрема, в африканських догонів уявлення про подвійну природу світу було непомірно загостреним. Поява близнюків у них уважалася щасливою, а боги існували виключно попарно. Ідея подвійності поширювалася і на природу суспільного устрою та владу. Продовжуючи приклади, додамо, що північно-американське плем'я віннебаго складалося з двох половин – Землі та Неба – а зазначений розподіл часто-густо супроводжувався шуканням перехідних ланок між протилежностями. Подібний стан справ і в міфології айнів (Хокайдо, Сахалін), коли бінарні опозиції інвертуються. Скажімо, чоловіки могли наділятися жіночими якостями чи навпаки [8]. Єгиптяни теж мислили світ у вигляді парних полюсів: їхня країна складалася з Верхнього та Нижнього Єгипту, що відповідало розподілу за полярним принципом (разом з усіма богами), власне, чим потім і зацікавилися структуралісти.

Неважко помітити, що подвоєння набуло неабиякого значення й у зв'язку з первісними уявленнями про смерть. Якщо вавілонянам потойбічне животіння видавалося досить смутним, без жодної втіхи, а чи винагороди – то згадані єгиптяни вважали, що по тілесній смерті людина продовжує жити її ім'я (*рен*), душа (*ба*), яка птахом відлітає на небо, та якийсь невидимий двійник (*ка*), котрому відводилася особлива роль. Його посмертне життя залежало від долі тіла. Тому *ка* може загинути від голоду та спраги, якщо під час поховання небіжчика не забезпечити всім необхідним. Щоби він не був

з'їдений замогильними чудовиськами, його захищають магичні формули, а муміфікація або виготовлення статуї померлого дає йому змогу набагато пережити свою попередню подобу. Так само індійські брахмани навчали, що душа не гине, а переселяється в інше матеріальне тіло, яке залежить від способу та рівня буття людини у поцейбічному світі. Тоді як стародавні греки вважали, що кволі тіні померлих приречені поневірятися у загробному світі, покинуті та нікчемні. Натомість слов'яни створили культ шанування предків, душам яких належало жити в раю, вирію, куди восени відлітають птахи, а в пеклі (підземному світі) палати душам злосливих людей. Небіжчиків поділяли на померлих пристойною смертю, і називали «батьками», безвідносно до віку і статі, та «нечистих», яких уживали мертвяками (через негідну смерть). Їх боялися, бо завбачували їхню можливість зашкодити людям [6].

Таким чином, дослідники культурної антропології виявили, що в первісних суспільствах виникає не тільки дуальна структура суспільства, а й дуалістична міфологія. Вивчення зникаючого загадкового сибірського народу, кетів, які донині живуть на берегах Єнісею, засвідчує, що вони наділяли людськими ознаками навіть деяких тварин. Зокрема, за їхніми уявленнями, ведмідь, як і людина, має кілька душ (двійників). Отже, всі міфологічні істоти чи стихії теж поділялися на дві групи, що відповідали одній з половин. Існує доволі показовий момент: якщо в суспільстві є дуальна організація, то дві його складові пов'язані не тільки матримоніальними відносинами, а й ритуальною ворожнечею, яка має здебільшого блазенський характер. Наприклад, обидві частини кепкують одна з одної в сміховинно-дотепній формі. Проте вони вступають між собою й у більш серйозні зв'язки, скажімо, коли святкують заміжжя своїх членів. У такому випадку, присутні представники молодого і нареченої з обох сторін племені. Те саме стосується й обрядів поховання [7].

Досить показовим є свідчення: англійський учений-етнолог Р. Гаріс припускав, що в ранньому християнстві було поширене уявлення про Хому як другого Христа, оскільки його ім'я відсилає до стародавнього слова семітського походження, що означало «близнюк». А після відкриття неканонічного Євангелія від Хоми ця гіпотеза стала ще вірогіднішою. Цікаво, що давні слов'яни також мали культу подвійності, які зберігалися навіть після впровадження християнства, хоч і перейменовувалися. Серед них можна згадати близнят, яких потім наново назвали святими Флором і Лавром. Показово, що вони займалися кінями. Цей факт має давніші паралелі. Приміром, стародавні англосакси вторглися

в Британію на чолі з двома священними ватажками – Горсом (пор. англ. horse) та Генгестом (нім. Hengst – жеребець), а ще раніше – у ведичній традиції близнята називалися Ашвинами (від стародавнього ашва – кінь).

Крім того, ідея подвійності доволі виразно простежується не лишень у прадавніх міфах, але й у філософських течіях, персоніфікуючи певні дієві начала, взаємодія яких, творячи дещо третє, урухомлювала світ. Отак, в індійській школі санх'я креативну першоматерію уособлює Пракриті – прониклива первісна реальність, яка під впливом чистої свідомості (Пуруша) породжує психічні властивості, живі істоти та неживі об'єкти. А пара основних категорій китайської філософії даосизму – Інь та Ян (пасивний, жіночий та активний, чоловічий первні) – виражає універсальну дуальність світу, зливаючись у принципі Дао [19, с. 41–44, 257]. Тож дієва сила народження засновується актом розрізнення та нутрянної спонуки до взаємодії парності.

Давньогрецькі філософи теж віддавали першість відношенню протиріч у ході здійснення формотворчої сили буття. Так, ще піфагорійці заклали символіку десяти пар-полюсів: межа-безмежжя; парне-непарне; одиничне-множинне; праве-ліве; чоловіче-жіноче; спокій-рух; пряме-криве; світло-темрява; добре-зле; квадратне-продовгувате. На особливу увагу заслуговує піфагорійська математика, проте вона нагадувала більше магію, а не науку. І це давалося взнаки усякого роду містифікаціями. Хай там як, але послідовність з перших десяти чисел (і кожне окреме з них) вважалася адептами вчення Піфагора священною. Числа були живими сутностями, що позначали властивості простору, енергії, фонічної вібрації. Будь-яке число підлягало реплікації, себто розширенню, зростанню, множенню. З одиниці виходить решта чисел, адже вона є суттю будь-якого числа, взятого скільки завгодно разів. Монада, або Священна Одиниця, завжди утримується в одному стані, тобто не розпадається. Вона – Єдине, сума будь-яких комбінацій чисел, котрі розглядаються як ціле. Діада втілює нерівність, нестабільність, суперечку, зухвалість, бо першою відокремилася від Єдиного. Але додаванням до неї монади, рівновага знову відновлюється. Тому тріада – це перше посправжньому непарне число, яке личить мудрості та наукам.

Однак народження двійки відбувається не через подрібнення першого числа. Монада, залишаючись рівною собі, містить повноту буттєвої можливості. Подвійність і подальша множинність відтворюються символічним розмноженням. Відтак, двійка це не сума 1+1, а спільність одиниці та її фіктивного образу-можливості, який розміщується там, де нічого

нема. Зазначені міркування нагадують вид мислимої негації. Мабуть, ще й тому двійка традиційно набула тіньового забарвлення. Приміром, пізніші новозавітні сюжети Біблії просто рясніють схожими прикладами: створення пари перших людей (Адама і Єви) пов'язується з гріхопадінням, а імена Авеля та Каїна – з першим у сакральній історії братовбивством тощо. Відповідно, всі числа піфагорійці ділили на: парні, які, своєю чергою, могли розділятися на дві рівні частини, обидві з яких або парні, або непарні. Наприклад, $14 = 7 + 7$ чи $16 = 8 + 8$. Піфагорійці вважали парне число, прототипом якого була Діада, невизначеним і жіночим. Таким чином, непарні числа зводилися у ранг божественних, а парні обминалися як нечестиві. У ранньому піфагореїзмі Діада вважалася відправною точкою роздвоєння на добро і зло. Усіляке лукавство та хибність іменувалися двоякістю. Однак двійка лишається двійкою, оскільки існує одиниця, вносячи у наступницю формотворчу пропорцію [9]. Ці ідеї прислужилися пізніше, коли принцип подвійного зіставлення, за типом так/ні, 0 або 1 тощо, у вік нечуваного розвитку кібернетики й обчислювальної техніки, спирається на відкриття двоїстої репрезентації чисел Ляйбніца.

Так чи інак, а подальша антична філософія не випускала з мислимого видноколу числових ідей попередників, принаймні стосовно подвійності. Ось чому в Геракліта світовий закон і порядок (Логос) окреслюється діалектичною гармонією крайностей (метафора напруженої звучної тятиви лука чи грайливі струни ліри), а Емпедокл розмічав улаштування світу актом сил Любові (дружби) та Ворожнечі (незгоди). Парменід хоч і відмовляв небутті в праві на оприявлення, а все ж визначав істотні відмінності між Буттям і Ніщо: суще він поставив у залежність від стосунків світла та пільми [21]. Платон заснував уявлення про наявність двох царин: одвічних ідей і матеріальних речей, що перебувають у становленні, розробляючи діалектику Єдиного (тотожного) та Іншого (гетерогенного). Варто згадати і пари категорій Аристотеля, схоплені єдністю їхньої природи: кількість-відношення; якість-сутність і подібне [17].

Цим історія подвійності не уривається, хоча цей термін ми наразі використовуємо умовно, без якоїсь загальної методологічної уніфікації. Відповідно, нас цікавлять варіативні конфігурації принципу подвоєння. Тим часом, у середньовіччі виникла теорія «подвійної істини», що була покликана розрядити конфлікт між вірою та розумом, який християнська традиція виводила з платонівської онтології й трансформувала на подвійність небесного та земного, надчуттєвого й плотського, одкровення і природи. Подібну

«новацію» спричинила криза однозначності (цілковито узгодженого) буття.

До уявлення про двомірність буття прийшов свого часу й Аврелій Августин, застосувавши цю проблему у розробці теорії часу [1, с. 208–232]. Незважаючи на усталену думку середньовіччя про лінійність часового перебігу (від минулого до майбутнього), у мислителя спостерігаємо «парадоксальну» тезу, за якою час плине в двох напрямках: від створення світу до Страшного суду та, немовбито повертаючись, од Судного дня до свого початку. У «Сповіді» Августин стверджує, що час тече від грядущого до перейденого та дістається безодень душі, заглиблюючись у які можна зустрітися з Богом. Тим самим, людина ніби дотична до умов творення буття, вбачаючи також і завершеність світу.

З особистісним розумінням смислу, пов'язана й ідея двоосмисленості (еквівокації), запропонована Боецієм у коментарях до «Категорій» Аристотеля. Речі, поєднані між собою іменем та дефініцією, він звав однозначними (моновокальними), перекладаючи грецький термін – синонімія. Скажімо, такими є людина і тварина. Але речі, пов'язані виключно з визначенням, іменувалися багатозначними (омонімія). Наприклад, меч і шабля. Та якщо в Аристотеля йшлося про різні речі, що мають спільне ім'я (реальна річ і намальована), то Боецій, розбираючи родові відношення, помітив: назва «рід» може виступати як родова і видова ознаки. Так, «тварина» є родом для «людини» і видом для «одухотвореного тіла». Отже, еквівокація вміщує двократний (дійсний і потенційний) смисл [14].

Спробуємо ще розширити наведені концепції. Отже, свого роду подвійність існувала в численних різновидах світоглядних установок людини. Фактично, її можна було помітити вже в містичних практиках стародавніх культур, де обстоюється двоїстість людської душі, одна частина котрої пов'язується з функціями тіла, а інша, як вільна складова, придатна до спіритуалістичних подорожей (шаманізм). Надалі вона зустрічається як моральний дуалізм, що постулює рівнозначність або протистояння двох сторін буття, наприклад, добра і зла (зороастризм, маніхейство, гностицизм). Ще пізніше – як двоякість матеріального й ідеального (Вольф), котрі фіксуються як незалежні онтологічні категорії, породжуючи дуальні стосунки між душею та тілом (картезіанський субстанціональний дуалізм) [23]. Наступний, вже гносеологічний дуалізм, навпаки, впливав не з протиставлення психіки та фізіології, а з контрверзи між суб'єктом та об'єктом пізнання (Локк, Г'юм): свідомість ставала набором сприйняття, відчуттів і думок, що не мали спільної основи. Згодом Кант зауважить, що парність категорій у синтетичних судженнях,

які розширюють наше знання, приводить до усвідомлення антиномій, тобто протиріч між двома твердженнями, кожне з яких визнається істинним.

Як видно, чуттєвість або розсудок, фантазія та розум, буття й становлення, Бог і світ, обмеженість чи нескінченність, мить і вічність – усі ці аспекти лишили відбиток на прагненні означити характерну дихотомію в розгляді будь-яких відносин. Та чому ж сталося так, що раціоцентрична свідомість розпалася на віру й знання в подібні непереможного розділення, яке не піддається критиці вже навіть з позицій позитивізму?

Справа в тому, що чимало філософських концепцій засновуються на дихотомічному розподілі цілого на дві протилежні частини. Однак, розведення полярностей (як аналітична процедура конструювання понятійних систем) не обходиться без подальшого синтезу, себто неодмінно виникає трихотомія. Так, у гегелівській тріаді теза-антитеза-синтез останній член спричиняє злиття полярностей. Проте цю схему не раз критикували представники новочасної філософії, позаяк у результаті закінчувалася якоюсь непомірно оптимістичною довершеністю. Тоді, щоб уникнути методологічного плюралізму, пропонувалися зворотні щодо синтезу операції, коли провадиться роз'єднання частин, але зі збереженням їхніх специфічних ролей у складі структурованої цілості. Подібний спосіб теоретизування чи форма мислення не тільки не виключає суперечностей, а інтегрує їх у комплементарну цілісність [5].

Відтак, згадані зразки розподілу нині не зводяться до спрощеної схеми «препарування дійсності». Ба більше, можна зауважити, що подвійний принцип спостерігається заведне не у кожній науковій галузі, доповнюючи її методологію особливими процедурами розрізнення: математика (зворотна теорема, умовою якої є висновок прямої теореми, а висновком – її умова), фізика (використання понять інтенсивних та екстенсивних величин: сила та кількість дії), хімія (реакція, що вивільняє велику кількість енергії, може викликати зворотну дію), біологія (відкриття подвійної структури ДНК у мікробіології та генній інженерії), синергетика (нелінійність, хаотичність, фрактальність), не кажучи вже про діалектичну логіку, теорію категорій або лінгвістику.

З приводу останньої, цікаво буде зазначити таке: лінгвістичне поняття подвійності сягає уявлення, що звучання мови, взяте в фізичному аспекті, не можна розглядати як завершене лінгвістичне явище. Воно потребує, сказати б, додаткового визначення, наприклад, у сучасній фізиці стан електрона як хвилі чи частинки не може бу-

ти остаточним. Отже, щоби надати звуковому явищу закінченості, потрібно вдатися до додаткових припущень, наприклад, схарактеризувати звук як фонему [22, с. 186–213].

До схожих висновків дійшов і Мераб Мамардашвілі, коли виявив закон подвійної обумовленості свідомості та мови. Він засвідчив, що можна окреслювати лишень конкретні структури якоїсь існуючої мови, бо вона, як і свідомість, бозна-звідки і як постає [13].

Деякі свідчення подвійності, а точніше – дзеркальності, підкидає нам і сама мова. Йдеться, зокрема, про паліндром: слово, словосполучення або віршований рядок, що однаково читається в обох напрямках (зліва направо чи справа наліво). Ось деякі приклади цього перевертня, або, як іще кажуть, рака літерального: око, дід, піп, Пилип; Я несу гусеня; в інших мовах: *Race fast, safe car; Kobuya ma maıy bok*.

Ось чому подвійність спричинює всілякі парадокси й антиномії, ставлячи серйозні питання перед наукою. Вперше з'явившись у фізиці, цей феномен виринув ледь не у кожній царині знання. Постульований квантовою теорією корпускулярно-хвильовий дуалізм (*wave-particle dualism*) описує реальність у двох станах: як частинку (корпускулу) в стабільних структурах макросвіту та хвилю в мікросвіті. Корпускулярна природа наочного світу обумовлює дію лінійних законів (причинно-наслідковий зв'язок), тоді як на мікрорівні припускається суперпозиція (одночасність) усіх можливих станів. Центральне питання квантової теорії, порозуміння з приводу якого досі немає, полягає в описі механізму переходу зі стану хвилевої функції – у стан, властивий узвичаєному фізичному світові.

Напевно тому принцип доповнюваності Н. Бора екстраполював правила подвійності на будь-яких рівнях пізнання, аби знати й описувати породжувані ним труднощі. Будемо говорити про проблему своєрідних гносеологічних «кентаврів», що допроваджує нас до царини рідкісної онтологічної реальності, втіленням якої є так звана «перетворена форма» (*verwandelte Form*) [12]. Подібне утворення не підлягає аналізу з точки зору класичного розуміння змісту та форми. Справа в тому, що зміст втрачає свою об'єктивність, а форма набуває іншого параметру й відособлюється. Тобто, зміст виражається символічно, хоч і виступає як дійсне відношення. Наведений механізм відіграє неабияку роль у процесах, що здійснюються в осередку найрізноманітніших систем. Таким чином, ми маємо справу з явищами, де немає прямого відтворення змісту в формі. Зміст трансформується так, що його вже неможливо розпізнати, незважаючи на внутрішню стрункність структури перетвореної форми.

Під перетворенням будемо розуміти таку трансформацію елемента, взятого в одному вимірі, який змінює свою подобу в іншому аспекті розгляду. Перетворення можна вважати таким, що відбулося навіть тоді, коли між образом і його подобою виявляється схожість бодай за одним параметром на рівні форми чи змісту. Всі типи перетворень становлять процес відображення, в якому виокремлюються два варіанти схожості: 1) зовнішня (приміром, однойцеві близнята можуть бути дзеркально подібними, але різними за характером) та 2) внутрішня (коли зберігається попередній зміст; випадок із Царівною-жабою). Врешті трансформація здійснюється як послідовне виконання операцій, спочатку – відокремлення похідного образу від первісного (перенос), а потім – заміна наявних ознак альтернативними (перевертання). Ці дії можуть відбуватися по-окремо. Так, свідомість людини від давніх часів здатна виконувати функцію переносу, породжуючи незлічимі роздвоєння (тіні, примари, копії, дзеркальні двійники тощо), які в цілому називатимемо дублікатами. Тінь є своєрідною проекцією зовнішньої форми, таким собі контуром об'єкта, нагадуючи близнюка. Але на відміну від нього, її зміст представлений, сказати б, нульовим ступенем (0). Перевертання пов'язується з парою об'єктів, які є контрастними за формою та змістом (наприклад, лагідна посмішка, що приховує шалений гнів) [10].

Навіщо ж нам потрібні усі ці складнощі з перетворенням? Чи не правильніше було б показати всю напругу відношень протилежності і не вдаватися до пошуку складних фігур сполучення протилежних частин? Та, як зазначає Карл Поппер, навіть соціальна стабільність визначається наявністю організаційно оформлених полярних начал, які протиставляються одне одному. Іншими словами, ним обґрунтовується принцип двопартійності [16].

Певно, йдеться про щось загальніше, аніж існування влади й опозиції. У цьому нас переконує теорія культури. Як показали різні дослідники (М. Бахтін, Й. Гейзінга, Ле Гоф та ін.), у середньовіччі разом з офіційною християнською ідеологією прижилася й неофіційна культура, яка ставала своєрідною пародією першої. Про подібні речі говорить і відомий африканіст В. Тернер, коли описує нинішнє святкування Різдва в англійському флоті. За його словами, протягом одного дня офіцери і матроси мінялися ролями: начальство готувало індичку, а солдати належним чином обслуговувалися. Вони не лише поважно сидять за столами, а й мають змогу бодай полаяти офіцерів за невірність [7]. Отже, парні крайності цілком переборні,

а світ улаштований настільки складно, що кожне суспільство має традиційний запас протилежностей, визначуваних природою, згідно з її законами симетрії чи асиметрії. А відтак, потрібно прагнути до об'єднання частин єдиного цілого.

Що ж перешкоджає людині сягнути згоди не тільки зі світом, а й із собою? Йдеться про особливе екзистенційне розбалансування, коли виникає відчуття власного «роздирання» на частини [4]. Як наслідок, людина виявляє в собі сторони, що ніяк не відповідають її образу про себе. Подекуди вона жахається деструктивних тенденцій, до яких схильна. Затим виокремлюються своєрідні тіньові сторони людського буття. Що з ними робити? Позбутись – не завжди вдається; вдавати, що їх немає – ще гірше. Коли не-коли вони проявляються, викликаючи страхи перед власною тінню. Тоді говорять про дуальну особу, що розпадається на різні «Я». Та психологи не дарма помітили, що людина долає власне роздирання тільки в тому разі, коли примиряється зі своїм тіньовим виміром як нереалізованою стороною.

На думку К.-Г. Юнга, людина є полярною істотою, протилежними полюсами якої можуть бути розум і відчуття, любов і ненависть, дисципліна і безлад, дух і плоть та ін. Якщо вона усвідомлює тільки один полюс – то антиполюс стає Тінню. Отже, про людину можна говорити як про подвійну особу з усвідомленою та неусвідомленою сторонами. Але як сягнути тієї бажаної цілісності? Розрив можна подолати за допомогою архетипу, який постає як третій (єднаний) елемент, маючи символічну природу, себто пускаючи корені в свідоме та підсвідоме. Становлення самого себе неможливе без примирення протилежностей, а людина мусить пройти крізь пекло своїх пристрастей, аби інтегруватися в єдність.

Мірою залучення антропологічних сенсів у процес людського освоєння світу, помітне місце посідає емпатія як особливий спосіб пізнання, що засновується на сенситивних, емоційних, інтуїтивних, раціональних компонентах, дозволяючи не просто проникати у внутрішню структуру Іншого, а сягати реального єднання з ним. Таким чином, емпатія виступає способом злиття роздвоєності, й традиційно розуміється як здатність людини уявляти себе Іншим, тілесно-чуттєво проживаючи власні форми сприйняття, пам'яті, фантазії, гри, діалогу, шукаючи допредикативні підстави розуміння, відчуження й емоційно-пізнавального світовідношення. Втім, головне питання лишається таким: як бути Іншим, не припиняючи бути собою [18, с. 103–118]?

1. Августин А. Исповедь / Аврелий Августин ; [пер. с лат.]. – М. : Канон+, 1997. – 464 с.
2. Блейхер В. М., Крук И. В. Толковый словарь психиатрических терминов / В. Блейхер, И. Крук. – Воронеж : НПО «МОДЭК», 1995. – 640 с.
3. Брагина Н. Н., Доброхотова Т. А. Функциональные асимметрии человека / Н. Брагина, Т. Доброхотова. – 2-е изд. – М. : Медицина, 1988. – 240 с.
4. Грюн А. Раздирание. От раздвоения к целостности / Анзельм Грюн; [пер. Е. Рерих]. – М. : Фазенда-«Дом надежды», 2003. – 250 с.
5. Гуленко В. В. Синтез и антисинтез полярностей: гносеологические дихотомии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.socioniko.net/ru/articles/sinas.html>.
6. Демидов А. Б. Феномены человеческого бытия : Пособие для студентов вузов / А. Демидов. – Мн. : Экономпресс, 1999. – 180 с.
7. Иванов Вяч. Дуальные структуры в обществах. Лекция, прочитанная 1 сентября 2005 года в клубе «Улица ОГИ» [Электронный ресурс] / В. Иванов. – Режим доступа: <http://www.polit.ru/culture/2005/09/02/ivanov.html>
8. Иванов Вяч. Чет и нечет : Асимметрия мозга и знаковых систем / В. Иванов. – М. : Советское радио. – 1978. – 184 с.
9. Корнеев А. А. Основания числовой голографии [Электронный ресурс] / А. Корнеев. – Режим доступа: <http://www.hologefeniks.ru/news.php?id=13>.
10. Корона В. В. Симметричные преобразования подобия [Электронный ресурс] / В. Корона. – Режим доступа: http://abursh.sytes.net/korona/statii/Simm_pr_podob.htm
11. Лотман Ю. М., Успенский Б. А. Роль дуальных моделей в динамике русской культуры (до конца XVIII века) / Ю. Лотман, Б. Успенский // Избранные труды / Ю. Лотман, Б. Успенский. – М. : Гнозис, 1994. – Т. 1. – 432 с.
12. Мамардашвили М. К. Превращённые формы : (О необходимости иррациональных выражений) / М. Мамардашвили // Мамардашвили М. К. Как я понимаю философию / М. Мамардашвили. – М. : Прогресс, 1990. – С. 315–329.
13. Мамардашвили М. К., Пятигорский А. М. Символ и сознание. Метафизические рассуждения о сознании, символике и языке / М. Мамардашвили, А. Пятигорский. – М. : Языки русской культуры, 1997 – 218 с.
14. Неретина С. С. Тропы и концепты / С. Неретина. – М. : РАН Ин-т философии, 1999. – 277 с.
15. Петушкова Е. В. Отражение / Е. Петушкова // Новейший философский словарь / Сост. А. А. Грицанов. – Мн. : Изд. В.М. Скакун, 1998. – С. 501.
16. Поппер К. Пропорциональная система противоречит демократии [Электронный ресурс] / К. Поппер. – Режим доступа: www.democrasy.ru.
17. Попков В. В. Двойственность [Электронный ресурс] / В. Попков. – Режим доступа: <http://www.bogdinst.ru/HTML/Researches/Articles/Duality.htm>.
18. Пузыревский В. Ю. Феномен эмпатии в контексте современной западной философии / В. Пузыревский. // Сибирь. Философия. Образование. – 2002. – Вып. 6. – С. 103–118.
19. Томпсон М. Восточная философия / Мел Томпсон ; [пер. с англ.]. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2001. – 384 с.
20. Уваров М. С. Бинарный архетип. Эволюция идеи антиномизма в истории европейской философии и культуры / М. Уваров – СПб. : Изд-во БГТУ, 1996. – 214 с.
21. Фрагменты ранних греческих философов. От эпических теокосмогоний до возникновения атомистики / Пер. А. В. Лебедева. – М. : Наука, 1989. – Ч.1. – 576 с.
22. Шаумян С. Абстракция в современной лингвистике / С. Шаумян // Логос. – 1999. – № 1. – С. 186–213.
23. Dualism. Wikipedia, the free encyclopedia [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://en.wikipedia.org/wiki/Dualism>.

T. Lyutyi

DUALITY AS WORLDVIEW AND ANTHROPOLOGICAL PRINCIPLE

The article is dedicated to philosophical and anthropological aspects of duality and dualism in human being.

Keywords: duality, dualism, symmetry and asymmetry, transformed forms, binary opposition.